

# Urszula Michalik

---

## Kształtowanie świadomości kulturowej oraz poprawianie komunikacji międzykulturowej jako niezbędny element edukacji w dobie globalizacji

---

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (26-27), 25-39

---

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Urszula Michalik

## Kształtowanie świadomości kulturowej oraz poprawianie komunikacji międzykulturowej jako niezbędny element edukacji w dobie globalizacji

Obecnie żyjemy w czasach, w których dokonują się radykalne zmiany gospodarcze. Zmiany te nieuchronnie prowadzą do umiędzynarodowienia gospodarki. Powszechnie mówi się o zjawisku globalizacji:

*Globalizacja nie jest pustym frazesem: współczesna gospodarka rynkowa wchłonęła już cały świat, a dzięki nowoczesnym technikom telekomunikacyjnym nie tylko kapitał, lecz także informacje zaczną szybko zataczać coraz szersze kręgi ... otoczyliśmy naszą planetę kokonem łączą. Parafrazując McLuhana można dodać, że rytm tam-tamów globalnej wioski wybijany na klawiaturach komputerów osobistych podłączonych do Internetu, który staje się matecznikiem wszystkich sieci. Natychmiastowa osiągalność wszystkich ludzi, którzy z tego matecznika korzystają oraz ich coraz ciaśniejszy spłot na stykach organizacji, instytucji oraz przedsiębiorstw i ich powiązań oznaczają także, iż coraz częściej spotykamy się z ludźmi, którzy różnią się od siebie swoim kulturowym zaprogramowaniem<sup>1</sup>.*

Globalizacja sprawia, że ludzie coraz to częściej muszą pracować i funkcjonować w różnych strefach czasowych, klimatycznych, w odmiennych ustrojach politycznych, systemach ekonomicznych oraz różnych kulturach.

Chociaż na pozór mogłoby się wydawać, że zjawisko globalizacji prowadzi do niwelowania lub wręcz zacierania różnic kulturowych (w dobie telewizji satelitarnej, poczty elektronicznej, Internetu, coraz szybszych środków transportu następuje przenikanie i upodabnianie się kultur), to różne badania wskazują na to, że kultury narodowe są nadal jednym z bardzo istotnych czynników wpływających na życie i funkcjonowanie społeczeństwa.

*A. Appadurai uważa, że globalizacja kultur nie prowadzi do ich homogenizacji. Ponieważ oddziaływanie elementów globalizacji nie jest jednolite, tworzą one rozmaite nowe konfiguracje kulturowe, które nie pozwalają na ujednoczenie<sup>2</sup>.*

Kultura jest zjawiskiem skomplikowanym i jest rozumiana na wiele różnych sposobów:

---

<sup>1</sup> G. Hofstede, Kultury i organizacje, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000, s. 9.

<sup>2</sup> Ł. Sułkowski, Kulturowa zmienność organizacji, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 148.

- Jan Szczepański przytacza definicję słowa kultura, która obejmuje wszystkie aspekty tego zjawiska: *Kultura to ogół wytworów działalności ludzkiej, materialnych i niematerialnych, wartości i uznawanych sposobów postępowania, zbiektywizowanych i przyjętych w dowolnych zbiorowościach, przekazywanych innym zbiorowościom i następnym pokoleniom*<sup>3</sup>.
- Niemiecki socjolog Alfred Weber rozumie kulturę jako zbiorowy wysiłek społeczeństwa, dokonujący się przez wieki. H.E. Barnes i H. Becker określają poglądy Webera w następujący sposób: *Każda wielka jednostka historyczna zawiera kulturę tj. przedstawia absolutnie swoisty nakład sił żywotnych. Kultura ta wykrytalizowuje się z reakcji, przejawiającej się jako swoisty i jedyny zespół doświadczeń historycznych pewnej szczególnej grupy etnicznej na działanie pewnego szczególnego środowiska. Jest to w jakimś sensie jedyny wysiłek ze strony takiego życiowego agregatu dania światu znać o swoim pojawieniu się na historycznej scenie i o swojej fizjonomii*<sup>4</sup>.
- Z kolei E. Hall w swojej książce „Poza kulturą” podkreśla, iż każdy człowiek pozostaje pod wpływem kultury, która: *... nie jest wrodzona, lecz wyuczona ... jest wspólną własnością wszystkich ludzi, wyznacza granice między poszczególnymi grupami społecznymi ... nie ma takiego aspektu ludzkiego życia, który nie stykałby się z nią i nie był zmieniany przez kulturę. Kultura oddziałuje na osobowość człowieka, na sposób, w jaki ludzie wypowiadają samych siebie (włączając w to okazywanie uczuć). Sposób, w jaki myślą, jak się poruszają, jak rozwiązują problemy, jak zbudowane są ich miasta, jak funkcjonuje i jak jest zorganizowany system transportu, a także na to, w jaki sposób są powiązane i funkcjonują systemy ekonomiczne i polityczne*<sup>5</sup>.

Jak już wcześniej wspomniano najnowsze techniki nie znają granic państwowych. Częścią składową komunikowania międzynarodowego jest komunikowanie międzykulturowe, które obejmuje proces wymiany myśli, obyczajów, wzorów postępowania między ludźmi różnych kultur. Jednakże nie można ograniczać terminu komunikacja międzykulturowa tylko do komunikacji międzynarodowej. Komunikacja międzykulturowa obejmuje bowiem:

- komunikację poprzekulturową, która dotyczy komunikacji pomiędzy różnymi grupami wewnątrz jednej kultury narodowej (cross-cultural communication),
- komunikację pomiędzykulturową, która dotyczy komunikacji pomiędzy uczestnikami różnych kultur narodowych (inter-cultural communication),

<sup>3</sup> J. Szczepański, Elementarne pojęcia socjologii, PWN, Warszawa 1970, s. 89

<sup>4</sup> J. Mikułowski Pomorski, Komunikowanie międzykulturowe, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999, s. 38.

<sup>5</sup> E. Hall, Poza kulturą, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984, s.27.

- komunikację międzynarodową, która dotyczy komunikacji między instytucjami należącymi do różnych kultur narodowych (international communication)<sup>6</sup>.

Socjologowie przewidują, że cechą XXI wieku będzie nieustanne przemieszczanie się ludzi, co prowadzi do mieszania się kultur. Refleksja nad komunikacją międzykulturową stwarza szansę na lepsze, skuteczniejsze współdziałanie w trakcie spotkań międzykulturowych oraz skłania uczestników tych spotkań do analizy własnego postępowania. Uświadamia im, iż zasady i wartości, które wyznają oraz przyjęte przez nich sposoby postępowania nie są jedyne i najlepsze i że można żyć i skutecznie działać kierując się wieloma innymi zasadami i normami. Jak zauważa Fred E. Jandt, znajomość innych kultur:

*Pomoże ci stać się bardziej kompetentnym w komunikacji z przedstawicielami różnych kultur dzięki nabyciu następujących umiejętności i pojmowań: poszerzysz zakres swych umiejętności w komunikacji werbalnej i niewerbalnej. Skuteczniejsza komunikacja zapewni ci zdolność rozpoznawania i podejmowania zachowań komunikacyjnych w różnych sytuacjach: zyskasz zdolność łatwiejszego aklimatyzowania się w nowym środowisku. Wszyscy doświadczamy stresów w nie zrozumiałym dla nas środowisku. Skuteczna komunikacja pozwoli zrozumieć i opanować ten stres; poznasz wpływy swojej własnej kultury, dzięki czemu lepiej zrozumiesz samego siebie. Skuteczniejsza komunikacja pozwoli także zrozumieć ci, kim są inni, zmniejszy twoją obawę przed ludźmi innych kultur. Poszerzysz swoją znajomość obyczajów społeczeństw innych kultur. Skuteczniej komunikujący rozumie, jak myślą i postępują przedstawiciele innych kultur<sup>7</sup>.*

Na rozwój umiejętności komunikowania się z innymi kulturami składają się trzy fazy:

- uświadomicie sobie, że ludzie pochodzący z różnych kultur zostali inaczej wychowani i inne jest ich zaprogramowanie umysłowe,
- zdobycie wiedzy, bez której porozumienie międzykulturowe jest praktycznie niemożliwe. Chociaż możemy nie uznawać czy nie rozumieć wartości wyznawanych przez przedstawicieli innych kultur, to powinniśmy je poznać, gdyż tylko dzięki takiej wiedzy możemy dostrzec dzielące nas różnice,
- umiejętności, które nabywamy w wyniku uświadomienia sobie różnic kulturowych i zdobycia wiedzy. Na umiejętności te składa się zdolność rozpoznawania i używania symboli danej kultury, jej bohaterów i rytuałów, co prowadzi do „czierpania satysfakcji” z przebywania w nowym środowisku i umiejętności rozwiązywania coraz bardziej skomplikowanych problemów związanych z życiem w nowym otoczeniu<sup>8</sup>.

<sup>6</sup> J. Mikułowski Pomorski, Komunikowanie ..., op. cit., s. 11.

<sup>7</sup> Ibid., s. 15.

<sup>8</sup> G. Hofstede, Kultury ..., op. cit., s.333.

G. Hofstede twierdzi, że komunikacji międzykulturowej można się nauczyć. W procesie nauczania zakłada się między innymi zdolność do zdystansowania się wobec wyznaczanych przez siebie poglądów. Wiedza na temat komunikacji międzykulturowej obejmuje:

- wiedzę o kulturze danego kraju np. historia, położenie geograficzne, zwyczaje, nakazy i zakazy,
- uświadamianie sobie różnic kulturowych oraz ich istoty,
- nauka języka, którym posługują się osoby w danym kraju<sup>9</sup>.

Powyższą klasyfikację można przedstawić bardziej szczegółowo, tak jak to proponuje J. Gajda, który wymienia pięć kategorii składających się na fakt kulturowy, a które powinny być elementem wiedzy na temat komunikacji międzykulturowej. Do kategorii tych należą:

- wytwory – ta kategoria obejmuje trwałe wytwory kultury: materialne oraz przekonania; idee; ideały,
- wartości – które są społecznie uznanymi wytworami i odnoszą się do przedmiotów materialnych, idei oraz przekonań,
- normy i wzory – normy są aprobowane przez większość członków danej grupy lub społeczeństwa; zasady określające, jakie zachowanie jest społecznie akceptowane lub społecznie nie akceptowane w danej sytuacji; wzory z kolei określają zasady postępowania ludzi, funkcjonowanie instytucji lub właściwości przedmiotów, które są uznawane przez grupę czy zbiorowość społeczną za godne naśladowania,
- zachowania, które są w dużej mierze odbiciem obowiązujących norm i wzorów, które są różne w różnych zbiorowościach społecznych,
- obyczaje, będące wzorami zachowań, które są powszechnie akceptowane w danej zbiorowości społecznej<sup>10</sup>.

Przykładów różnorodności kultur jest wiele. Geert Hofstede, w zaproponowanej przez siebie typologii odnosi się do wyróżnionych przez A. Inkelesa i D. Lewisona podstawowych zagadnień, które dotyczą kultury ludzkiej, a są to:

- 1) *Dystans władzy*. Czynnikiem ten określa zasięg, w ramach którego kultura skłania osobę sprawującą władzę do posługiwania się nią. W kulturach o wysokim wskaźniku dystansu władzy, kierownicy zachowują się raczej autokratycznie w warunkach niewielkiego zaufania, natomiast podwładni oczekują, że ich przełożeni będą działać w sposób dyrektywny. Z kolei w kulturach o niskim wskaźniku dystansu władzy, stosunki między przełożonymi i podwładnymi są bliższe i serdeczniejsze i przełożeni oczekują od podwładnych zaangażowania się w proces podejmowania decyzji.

<sup>9</sup> Ibid., s. 334.

<sup>10</sup> J. Gajda, Antropologia kulturowa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 15.

- 2) *Unikanie niepewności*. Czynniki te określa, do jakiego stopnia kultura zachęca do podejmowania ryzyka i toleruje dwuznaczność. W kulturach zachęcających do podejmowania ryzyka, ludzie mają skłonność do podejmowania ryzyka i wykazują niski stopień unikania niepewności. Z kolei ludzie w kulturach o wysokim wskaźniku unikania niepewności niechętnie podejmują ryzyko.
- 3) *Indywidualizm a kolektywizm*. Ten czynnik określa rolę jednostki przeciwstawionej grupie w danej kulturze. W kulturze nastawionej na jednostkę (np. w Stanach Zjednoczonych) kładzie się silny nacisk na wykorzystanie inicjatywy jednostki oraz jej działanie skupione na sobie i najbliższej rodzinie. Z kolei w kulturach kolektywistycznych (np. w Singapurze) istnieje układ lojalności o szerszym zasięgu, w stosunku do bliższej i dalszej rodziny lub plemienia. W zamian za lojalność, jednostka otrzymuje wsparcie oraz ochronę grupy.
- 4) *Męskość a kobiecość*. Czynniki te określa *męskość* w przeciwieństwie do *kobiecości*, co znajduje odzwierciedlenie w typie osiągnięć cenionych w danej kulturze. Kultury męskie (np. we Włoszech) przywiązują dużą wagę do zdobycia dóbr materialnych i zaspokojenia ambicji oraz wyraźnie rozgraniczają role męskie i kobiece. Z kolei w kulturach kobiecych (np. w Holandii) duży nacisk kładzie się na ochronę środowiska, jakość życia oraz troskę o innych<sup>11</sup>.

Inny badacz, R.R. Gesteland pracował przez wiele lat nad prostym sposobem usystematyzowania zmiennych kulturowych, które stwarzają najwięcej problemów osobom zawierającym transakcje międzynarodowe. Transakcje te są coraz to częściej zawierane pomiędzy przedstawicielami różnych kultur i społeczeństw pochodzących z różnych państw, które szczególnie w dobie globalizacji, zmuszone są do tego, aby ze sobą współpracować, jeżeli chcą się rozwijać i dobrze prosperować. W swojej książce „Cross-Cultural Business Behaviour” przedstawia następujące podejście różnych kultur do biznesu. I tak:

- 1) *kultury propartnerskie* charakteryzują się tym, że:
  - przedstawiciele tych kultur nie są skłonni do robienia interesów z obcymi,
  - targi, oficjalne misje handlowe są okazją do nawiązywania pierwszego kontaktu, a więc kontakt ten jest nawiązywany w sposób pośredni tj. za pośrednictwem osób trzecich lub poprzez przedstawienie referencji,
  - robienie interesów jest poprzedzone zdobywaniem wzajemnego zaufania i stworzeniem dobrych stosunków,
  - przedstawiciele tych kultur preferują otwarty, mało kontekstowy sposób wyrażania się, aby nikogo nie urazić;
- 2) *kultury protransakcyjne* charakteryzują się tym, że:
  - przedstawiciele tych kultur są otwarci na rozmowy o interesach z obcymi,

---

<sup>11</sup> G. Hofstede, *Kultury ...*, op. cit., s. 51.

- istnieje możliwość bezpośredniego kontaktu z potencjalnym klientem lub współnikiem, chociaż wprowadzenie i referencje są pomocne,
  - przedstawiciele tych kultur przechodzą do robienia interesów po zaledwie kilkuminutowej rozmowie na tematy ogólne,
  - *zachowanie twarzy* jest sprawą, której nie poświęca się wiele uwagi,
  - przedstawiciele tych kultur preferują otwarty, szczery, mało osadzony w kontekście sposób wyrażania się,
  - więcej spraw jest uzgadnianych przez telefon, za pośrednictwem faksu lub poczty elektronicznej niż podczas spotkań twarzą w twarz;
- 3) *kultury ceremonialne i hierarchiczne* charakteryzują się tym, że:
- ważną rolę w okazywaniu respektu odgrywa ceremonialność w stosunkach międzyludzkich,
  - cenione są różnice w statusie społecznym i zawodowym, które są większe w tych kulturach niż w społeczeństwach egalitarnych,
  - partnerzy zwracają się do siebie z reguły używając nazwiska, które poprzedzają tytułem, a nie imieniem,
  - rytuały protokolarne są liczne i rozbudowane;
- 4) *kultury nieceremonialne i egalitarne* charakteryzują się tym, że:
- partnerzy nie traktują zachowania nieceremonialnego jako lekceważącego,
  - przedstawiciele tych kultur czują się skrępowani, gdy spotykają się z dużymi różnicami w statusie społecznym i zawodowym, które w tych kulturach są mniejsze niż w społeczeństwach hierarchicznych,
  - partnerzy bardzo szybko po nawiązaniu pierwszego kontaktu zwracają się do siebie używając imienia, a nie nazwiska i tytułu,
  - rytuały protokolarne są nicliczne i są nieskomplikowane;
- 5) *kultury polichroniczne* charakteryzują się tym, że:
- ważniejszą rolę odgrywają ludzie i dobre stosunki między nimi niż punktualność i precyzyjnie ustalone harmonogramy,
  - spotkania pomiędzy przedstawicielami tych kultur bywają często przerywane;
- 6) *kultury monochroniczne* charakteryzują się tym, że:
- przedstawiciele tych kultur dużą wagę przywiązują do punktualności i przestrzegania harmonogramów,
  - spotkania pomiędzy przedstawicielami tych kultur są rzadko przerywane;
- 7) *kultury powściągliwe* charakteryzują się tym, że:
- przedstawiciele tych kultur mówią ciszej, rzadko sobie przerywają i czują się bardziej komfortowo, gdy panuje cisza, niż to ma miejsce w przypadku społeczeństw ekspresyjnych,
  - dystans przestrzenny pomiędzy partnerami nie jest większy od długości

- ręki, a kontakty dotykowe ograniczają się często do uścisków dłoni,
  - partnerzy unikają intensywnego, stałego patrzenia sobie w oczy podczas spotkań,
  - przedstawiciele tych kultur niewiele gestykują, a ich mimika jest ograniczona;
- 8) *kultury ekspresyjne* charakteryzują się tym, że:
- przedstawiciele tych kultur mówią dość głośno, często sobie nawzajem przerywają i czują się niekomfortowo, gdy zapada cisza,
  - dystans przestrzenny pomiędzy partnerami wynosi pół długości ręki lub mniej, a kontakty dotykowe są dosyć częste,
  - partnerzy żywo gestykują, a ich mimika jest wyrazista<sup>12</sup>.

Jak już wcześniej wspomniano, zdobywanie wiedzy o innych kulturach bardzo ułatwia poznanie języka, którym posługują się przedstawiciele danej kultury. Język jest jednym z czynników, które wyznaczają kulturę danego społeczeństwa.

Edward Sapir i Benjamin Lee Whorf, biznesmen i językoznawca, który współpracował z Sapirem, są autorami znanej hipotezy Sapir-Whorf, według której język, którym się posługujemy wpływa na sposób postrzegania przez nas rzeczywistości tj. rzeczywistość ta nie jest postrzegana w ten sam sposób przez ludzi mówiących różnymi językami. Sapir i Whorf badali język, którym posługują się rodowici Indianie w Ameryce. Badacze ci byli przekonani, że pojęcia gramatyczne języka używanego przez Indian Hopi miały wpływ na ich percepcję świata i w rezultacie postrzegali oni świat inaczej niż osoby posługujące się większością języków europejskich<sup>13</sup>. Znaczenie kontekstu kulturowego i jego związków z językiem zostały również podkreślone przez Z. Nęckiego „... znaczenie kontekstu kulturowego jest nieco trudniejsze do dostrzeżenia i analizy, jeżeli zakres refleksji nad językiem odnosi się do ograniczonych zbiorów ludzi, do jednej kultury ... Jednak przy uwzględnieniu zmian kulturowych, różnic między współcześnie istniejącymi systemami kulturowymi bądź różnic tej samej diachronicznej grupy kulturowej, pojawia się nieskończona ilość zagadnień związanych ze zmianami językowymi i komunikacyjnymi. Językoznawstwo porównawcze może dostarczyć w tym względzie dowolnych ilości argumentów, przemawiających za tezą o kulturowym uwarunkowaniu zachowań językowych ... sprawa ta ważna jest o tyle, o ile wspólnota kulturowa nadawcy i odbiorcy wpływa na istnienie podzielonego zespołu przekonań na temat rzeczywistości”<sup>14</sup>.

Analizując wpływ, jaki mają uwarunkowania społeczno-kulturowe na język jako system porozumiewania się, powstaje problem harmonii bądź dysonansu

<sup>12</sup> R.R. Gesteland, *Cross-Cultural Business Behaviour*, Copenhagen Business School Press, 1996, s. 13-61.

<sup>13</sup> W.W. Nether, D. H. White, *The Business Professional Communicator*, Allyn and Bacon 1993, s. 113-114.

<sup>14</sup> Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 1996, s. 107.



w procesach komunikacji językowej. Ważnym problemem staje się to, na ile osoby władające danym językiem lub językami osiągają powodzenie w procesie komunikowania się z przedstawicielami innych kultur, które uznają inne systemy wartości, wyobrażeń oraz preferencji. Porozumienie pomiędzy przedstawicielami różnych kultur może być optymalne, częściowe lub też bardzo wątpliwe<sup>15</sup>.

Obecnie, wiele współczesnych państw jest zorganizowanych wokół społeczności językowej, a język państwowy przybrał funkcję symbolu jedności państwa i ta symboliczna funkcja języka państwowego będzie kontynuowana w XXI wieku. Wiek XXI ma być wiekiem promującym:

- tolerancję etniczną i językową,
- wartości humanitarne w duchu pokoju,
- zrozumienie i porozumienie międzykulturowe,
- rozwój oświaty, kultury i nauki.

Bardzo istotną rolę w tym procesie ma odegrać znajomość języków obcych oraz innych kultur. Potrzebę poznawania języków obcych i kultury społeczeństwa, które władają tymi językami zauważył już w starożytności Herodot, który wzrastał w kulturze wielojęzycznej. W domu Herodota mówiono po karyjsku, dorycku, na ulicy i w urzędach można było usłyszeć, obok języka aryjskiego, doryckiego i jońskiego, także i perski. Herodot odbywał wiele podróży, ponieważ chciał poznawać kulturę i historię wielu różnych społeczeństw. Społeczeństwa te władają różnymi językami, co zmuszało Herodota do posługiwania się językiem danego kraju lub też do wynajmowania tłumaczy albo poszukiwania Greków, którzy mieszkając na stałe w danym środowisku dobrze poznali jego język i kulturę. Przedmiotem swojego zainteresowania uczynił Herodot następujące kwestie dotyczące języków:

- jaki jest najstarszy język,
- podział języków,
- gramatyka i fonetyka języka obcego,
- kwestia języka i kultury<sup>16</sup>.

Jak zauważa A. Wierzbicka, przedstawiciele różnych kultur charakteryzują inne postawy wobec uczuć, różne strategie uzewnętrzniania uczuć oraz różne metody radzenia sobie z uczuciami (własnymi oraz innych ludzi). *Te różne normy, które na płaszczyźnie podświadomej cechują daną wspólnotę językową, można wyrazić za pomocą skryptów kulturowych sformułowanych w kategoriach uniwersaliów pojęciowych i leksykalnych. Badanie osobowości ludzkiej musi być ściślejsze niż*

<sup>15</sup> A. Duszak, Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 243.

<sup>16</sup> A.K. Korusowiec, Herodot wobec języków obcych, Biuletyn Glottodydaktyczny nr 3, Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych, UJ, Kraków 1997, s. 13-16.

w przeszłości powiązane z badaniem kultury, ponieważ różne kultury wytwarzają i promują odmienne typy osobowości, jak też inne rodzaje stosunków międzyludzkich oraz różne style porozumiewania się. Kulturowo ukształtowane postawy wobec emocji (mające odbicie w różnych skryptach kulturowych) odgrywają tu zasadniczą rolę<sup>17</sup>.

Każda kultura posiada swoje własne lokalne skrypty kulturowe dotyczące emocji, a które można wyodrębnić na podstawie dowodów językowych (zarówno leksykalnych jak i gramatycznych).

I tak, np. w kulturze amerykańskiej przykłada się dużą wagę do tego, co nazywa się *cheerfulness* (pogoda ducha). Ludzie, którzy należą do tej kultury bardzo często się uśmiechają, (choć często bywa to tzw. „uśmiech na pokaz”). Chcą w ten sposób stworzyć pozytywny obraz samego siebie i skłonić ludzi do myślenia „czegoś dobrego” o nich, a jednocześnie jest to z ich strony próba pozbycia się negatywnych uczuć i wzbudzenia w sobie dobrych uczuć. Takie kulturowe znaczenie „pozytywnych uczuć” w społeczeństwie amerykańskim znajduje swoje odzwierciedlenie w różnych formułkach językowych, np. w typowym powitaniu, kiedy to osoba używająca tej formułki oczekuje pozytywnej odpowiedzi:

*How are you? [Jak się masz?]*

*I'm fine/very well thank you [Dziękuję, świetnie/bardzo dobrze]*

Powyższe przykłady są dowodem na to, że emocje i kultura są ze sobą związane. Jednym ze sposobów badania roli emocji we wzorach kulturowych oraz znaczenia kultury w kształtowaniu i wyrażaniu emocji jest badanie języka, którym posługują się przedstawiciele danej kultury.

Jeżeli osoby uczące się języków obcych nie będą świadome powyższych różnic, to jak przestrzega prof. A. Wierzbicka, nieporozumienia i konflikty pomiędzy przedstawicielami różnych kultur będą nie tylko nieuniknione, ale jak już wcześniej wspomniano, w dobie powszechnej globalizacji, kiedy ludzie coraz to częściej się przemieszczają, coraz to bardziej powszechne.

*Dopóki powszechnie przyjmować się będzie, że angielskie nawyki konwersacyjne odzwierciedlają to, co „zwyczajne”, „normalne”, „naturalne” i „logiczne”, dopóty nie będzie dobrych perspektyw dla porozumienia międzykulturowego pomiędzy imigrantami i ludnością anglosaską. Instytucje anglosaskie, takie jak szkoły, sądy, urzędy państwowe, a także ulice i targowiska stają się w sposób nieunikniony areną nieporozumień i kolizji kulturowych. Jeśli imigranci mówiący niezbyt biegle po angielsku przejawiają skłonność od używania „gołych” rozkazników, uważani będą prawdopodobnie za gruboskórnych i prymitywnych. Jeśli nie uda im się odpowiedzieć na wyszukane przejawy „pośredniości”, uznani będą za pewne za niechętnych do współdziałania lub tępych. Wyszukany styl pośred-*

<sup>17</sup> A. Wierzbicka, *Język – umysł- kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 189.

*ni, któremu towarzyszą soczyste przekleństwa, może być dla imigranta peszący w tym samym stopniu, jak „bezpośredniość”, narzucanie woli i „uczuciowość” niektórych imigrantów jest obraźliwa i drażniąca dla Anglosasa.*<sup>18</sup>

Kolejnym zagrożeniem, jakie niesie ze sobą nieznajomość różnic międzykulturowych jest coraz to bardziej powszechne zjawisko etnocentryzmu, ksenofobii, nietolerancji wobec tego, co inne oraz będą się szerzyły stereotypy, które bardzo ludzi dzielią.

C. N. Macrae, Ch. Stangor i M. Hewstowe podają w swojej książce, że stereotypy są czymś, co funkcjonuje w umyśle danej jednostki oraz też są integralną częścią struktury społecznej, która jest wspólna dla osób, które należą do danej kultury. Powstanie stereotypów, które można określić jako jeden z rodzajów wiedzy na temat świata społecznego jest związane z gromadzeniem przez daną osobę spostrzeżeń, które dotyczą otoczenia, w którym ta osoba przebywa. Informacje o grupach społecznych, które do danej osoby docierają są odpowiednio przez nią interpretowane, kodowane przez nią w pamięci, a później wydobywane i wykorzystywane w kierowaniu reakcjami. Trzeba tutaj zaznaczyć, że każdy z tych procesów może zostać zniekształcony. Takie indywidualne podejście do stereotypów opisuje systemy poznawcze, które umożliwiają danej osobie przechowywanie i posługiwanie się stereotypami. Z kolei inne podejście – podejście kulturowe, jest o wiele szersze i wychodzi poza ową wewnętrzną perspektywę. „Modele kulturowe zakładają, że społeczeństwo stanowi podstawę przechowywanej wiedzy i uważają stereotypy za zbiór informacji o grupach społecznych rozpowszechniony wśród członków danej kultury. W tym ujęciu, choć stereotypy istnieją w umysłach osób należących do danej społeczności odbiorców, stanowią one również część samej struktury społeczeństwa”<sup>19</sup>.

Często zdarza się, że w umysłach ludzi, którzy zetknęli się z pewnymi opiniami dotyczącymi pewnej kultury, kraju i mieszkańców tego kraju powstają stereotypy. Stereotypy, jako umysłowe reprezentacje świata, wpływają na zachowanie społeczne danej jednostki. Konsekwencją wszelkich stereotypów jest postawa negatywna zwana również uprzedzeniem. Uprzedzenia wobec innej grupy wywołują niechęć, która powoduje, że często dochodzi do sytuacji, w których osoby mające pewne stereotypy i uprzedzenia nie mają motywacji do dialogu i współpracy z przedstawicielami danej grupy<sup>20</sup>.

Jak podkreśla J.W. Salacuse, wiedza o kulturze partnera, który pochodzi z innego kraju jest ważna, ale nie należy jednak przesadnie się na niej opierać,

<sup>18</sup> Ibid., s. 227.

<sup>19</sup> C. N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstowe, Stereotypy i uprzedzenia, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999, s. 14-20.

<sup>20</sup> Ibid., s. 67.

gdyż „... nie wszyscy Japończycy unikają bezpośredniego udzielania negatywnej odpowiedzi. Nie wszyscy Arabowie pozwalają, aby przerywać im negocjacje. Nie wszyscy Meksykanie są przeciwnikami prowadzenia rozmów na temat biznesu przy obiedzie. Nie wszyscy Niemcy powiedzą wprost, co myślą o ofercie”. Krótko mówiąc, spotykając się z ludźmi spoza własnego kręgu kulturowego, musimy być ostrożni i nie powinniśmy się kierować stereotypami kulturowymi w kształtowaniu swoich stosunków z lokalnymi biznesmenami.

J. Mikułowski Pomorski przestrzega z kolei przed etnocentryzmem. Według definicji Słownika Wyrazów Obcych „etnocentryzm to dążenie członków pewnej grupy społecznej do uważania się za lepszą od innych, prowadzące często do fanatyzmu, rasizmu i nacjonalizmu<sup>21</sup>. Na ogół osoby etnocentryczne mają skłonność do wydawania sądów o obcej kulturze odwołując się przy tym do standardów obowiązujących w kulturze rodzimej. Osoby te często „... kierują się stereotypami i uprzedzeniami i czynią uogólnienia na temat całej grupy na podstawie szczątkowego dowodu i na tym budują swoje postawy wobec tej grupy. W konsekwencji nie widzą ludzi takimi, jakimi oni są. Zamiast mówić o Abdulu Karhumie, mówią o Arabie. Mogą oni nigdy nie spotkać Araba, lecz będą utrzymywać, że Arabowie są np. kłótlivi. Osobiste cechy Abdula Karhuma stają się nieistotne wobec takich założeń, cokolwiek on powie i uczyni, będzie na siłę włączone do tego wstępnego obrazu”<sup>22</sup>.

Problem stereotypów wiąże się częściowo z problemem tolerancji. Trwający obecnie proces globalizacji, którego efektem ma być osiągnięcie harmonii współistnienia i bytowania różnych społeczności, sprawia iż kolejnym bardzo ważnym problemem jest problem tolerancji. Pojawia się bowiem konieczność pogodzenia naturalnych różnic: wielokulturowości, różnorodności zachowań, języków, systemów normatywnych itp. Według T. Kotarbińskiego, tolerancja to „nicsprzeciwianie się cudzym działaniom, mimo że je uważamy za niepożądane. W poszczególnym przypadku na dopuszczeniu do tego, by głoszone poglądy i projekty naszym zdaniem niesłuszne, choć moglibyśmy do tego nie dopuścić”<sup>23</sup>.

A. Bobko z kolei, pisząc o tolerancji, zwraca uwagę na to, iż:

*Tolerancja to przede wszystkim rezygnacja ze stosowania wszelkiego przymusu. Tam, gdzie ścierają się różne racje, pozostaje zatem polemika, gdy w grę wchodzi odmienne modele zachowań, należy się uciec do perswazji, dawania przykładu*<sup>24</sup>.

<sup>21</sup> Słownik Wyrazów Obcych, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991, s.203.

<sup>22</sup> J. Mikułowski Pomorski, Komunikowanie ..., op. cit., s. 76.

<sup>23</sup> T. Kotarbiński, Studia z zakresu filozofii, etyki i nauk społecznych, Zakład im. Ossolińskich, 1970, s. 191-192.

<sup>24</sup> A. Bobko, Tolerancja a wolność w: Europejskie modele tolerancji, pod red. A. L. Zachariasza, S. Symiontka, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2001, s. 56.

To, że problem tolerancji jest obecnie bardzo ważny, znajduje swoje odbicie w licznych deklaracjach praw, takich jak: Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Deklaracja Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych czy Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych.

Powyższe rozważania dotyczące różnic międzykulturowych oraz takich problemów, jak stereotypy, uprzedzenia, etnocentryzm czy tolerancja, uświadamiają nam, jaką wiedzę powinien posiadać człowiek, aby móc dobrze współpracować z przedstawicielami różnych kultur oraz w wielu przypadkach uniknąć tzw. szoku kulturowego.

Zdobywanie wiedzy na temat różnic międzykulturowych i komunikacji międzykulturowej należy rozpocząć jak najwcześniej i powinno ono być niezbędnym elementem na wszystkich jej szczeblach.

Przygotowując społeczeństwo do kontaktów z przedstawicielami innych kultur należy kształtować od najmłodszych lat nowy typ kompetencji komunikacyjnych, które polegają nie tylko na opanowaniu szczegółowej wiedzy o kulturach innych grup czy narodów (w praktyce byłoby to niewykonalne), ale przede wszystkim na kształtowaniu odpowiedniego nastawienia do osób i grup „pochodzących z różnych tradycji kulturowych, opartego na otwartości i szacunku dla innych, zdolności do mediacji i pozytywnej odpowiedzi na działanie innych oraz orientacji ku przyszłości”<sup>25</sup>.

Chociaż oświata pozostaje nadal poza procesami zjednoczeniowymi (odmienna tradycja, historia, ewolucja rozwoju ekonomiczno-społecznego, wpłynęły na to, że systemy szkolne krajów UE nadal różnią się między sobą), to państwa Europy Zachodniej opracowują i realizują wspólną politykę w dziedzinie oświaty. Przygotowywane są specjalne programy edukacyjne UE oparte na realizacji prawa do swobodnego przepływu osób. Programy te przede wszystkim obejmują wymianę młodzieży i nauczycieli akademickich, ekspertów i różnych specjalistów. Do najbardziej popularnych programów należą:

- SOCRATES, który ma na celu wprowadzenie systemu kształcenia zaocznego, opartego na najnowszymi technologiach informatycznych. Program ten jest adresowany do studentów i kadry akademickiej i promuje współpracę między uczelniami, zwłaszcza w zakresie nauki języków obcych i wykorzystania w nauczaniu akademickim nowych technologii informacyjnych,
- COMENIUS, który jest realizowany na poziomie przedszkoli, szkół podstawowych oraz szkół średnich wszystkich typów. Program ten promując hasło

<sup>25</sup> K. Wódz, Komunikacja międzykulturowa w kontekście integracji europejskiej w: Funkcje komunikacji społecznej, pod red. K. Wódz i J. Wodza, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, 2003, s. 25.

„Europa w szkole” nastawiony jest na zawieranie partnerskich porozumień przez szkoły i przedszkola w celu bezpośredniego poznawania się dzieci i młodzieży,

- LEONARDO DA VINCI, którego celem jest promowanie zatrudnienia przez wspieranie szkolnictwa zawodowego i językowego,

- MŁODZIEŻ DLA EUROPY, który ma na celu wymianę młodzieży oraz jej udział w działaniach edukacyjnych, kulturalnych, społecznych i ekologicznych<sup>26</sup>.

Jak zauważa J. Olędzki w książce poświęconej komunikowaniu „Komunikowanie w świecie”, programy te mają na celu, oprócz wymiany wiedzy i doświadczeń, przełamywanie stereotypów i zapobieganie dominacji jednego narodu nad innym. Uważa się, że źródłem stereotypów w Europie jest rozwijający się na tym kontynencie monokulturowy model życia, który oparty jest na koncepcji państwa narodowego oraz dążeniu państw do dominacji w europejskim układzie sił.

Aby żadne państwo nie miało szans na dominację w Europie i żeby ludzie, a w szczególności młode pokolenie, które wchodzi do poszerzonej Europy, potrafili się swobodnie porozumiewać oraz zrozumieć, należy zadbać o to, aby ich edukacja była wzbogacona o elementy wiedzy o innych kulturach i reprezentujących je społeczeństwach. O tym, że kultura, oprócz czynników ekonomicznych, odmiennych poziomów życia mieszkańców, różnic w systemach prawnych czy też odmiennych uregulowań ekonomicznych, jest jedną ze sfer występowania barier integracji, przekonało się już wiele osób, które nie potrafiły się skutecznie porozumieć z przedstawicielami innych kultur.

Dla społeczeństwa polskiego integracja ze społeczeństwami Unii stanowi wyzwanie kontaktu z wielokulturowością. Jak zauważa M. Zuber, dużą przeszkodę w kontakcie ze zróżnicowanymi społecznościami krajów Unii, może dla Polaków stanowić brak kompetencji komunikowania międzykulturowego w naszym społeczeństwie, które jest społeczeństwem monokulturowym, większość Polaków rzadko kontaktuje się z osobami pochodzącymi z różnych kultur oraz zna słabo lub w ogóle nie zna języków obcych<sup>27</sup>. Jak zauważa prof. K. Wódcz, w Polsce poświęca się zbyt mało miejsca problematyce kulturowej:

*Toczący się od dłuższego czasu w naszym kraju dyskurs publiczny o integracji europejskiej zdominowany został niemal całkowicie przez niewątpliwie ważne i trudne – o czym świadczy temperatura zakończonych negocjacji akcesyjnych – problemy ekonomiczne. Nie umniejszając wagi tych zagadnień – uważam, że w edukacji europejskiej, prowadzonej na różnych poziomach nauczania – zdecydowanie za mało miejsca poświęca się problematyce kulturowej. Tymczasem*

<sup>26</sup> K. Głębicka, Polityka społeczna w Unii Europejskiej, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2001, s. 273.

<sup>27</sup> M. Zuber, Kulturowe bariery integracji Polski z Unią Europejską w: Socjologiczne aspekty transformacji i integracji europejskiej, pod. Red. Z. Zagórskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 107.

wchodzenie w szersze struktury europejskie pociągnie za sobą intensyfikację kontaktów międzykulturowych, do których – jak wskazują badania socjologiczne – Polacy, podobnie, jak ich wschodnioeuropejscy sąsiedzi, nie są najlepiej przygotowani”<sup>28</sup>.

## Bibliografia:

- A. Bobko, *Tolerancja a wolność w: Europejskie modele tolerancji*, pod red. A. L. Zachariasza, S. Symiotuka, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2001.
- A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- J. Gajda, *Antropologia kulturowa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
- R.R. Gesteland, *Cross-Cultural Business Behaviour*, Copenhagen Business School Press, 1996.
- K. Głąbicka, *Polityka społeczna w Unii Europejskiej*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2001.
- A. Habrat, *Prawo i moralność jako wyznacznik granic tolerancji w: Europejskie modele tolerancji*, pod red. A. L. Zachariasza, S. Symiotuka, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2001.
- E. Hall, *Poza kulturą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984.
- G. Hofstede, *Kultury i organizacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
- A.K. Korusowie, Herodot wobec języków obcych, *Biuletyn Glottodydaktyczny nr 3, Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych*, UJ, Kraków 1997.
- T. Kotarbiński, *Studia z zakresu filozofii, etyki i nauk społecznych*, Zakład im. Ossolińskich, 1970.
- C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstowe, *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999.
- J. Mikułowski Pomorski, *Komunikowanie międzykulturowe*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999.
- W.W. Nether & D.H. White, *The Business Professional Communicator*, Allyn and Bacon 1993.
- Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 1996.
- J. Olędzki, *Komunikowanie w świecie*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-IR, Warszawa 2001.

<sup>28</sup> K. Wódcz, *Komunikacja ...*, op. cit., s. 17.

- Słownik Wyrazów Obcych, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991.
- Ł. Sułkowski, *Kulturowa zmienność organizacji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
- J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1970.
- A. Wierzbicka, *Język – umysł- kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- K. Wódz, *Komunikacja międzykulturowa w kontekście integracji europejskiej w: Funkcje komunikacji społecznej*, pod red. K. Wódz i J. Wodza, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, 2003.
- M. Zuber, *Kulturowe bariery integracji Polski z Unią Europejską w: Socjologiczne aspekty transformacji i integracji europejskiej*, pod. Red. Z. Zagórskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.

#### Summary

The article discusses issues and problems that are encountered and have to be addressed while raising cultural awareness and improving cross-cultural communication through education. Focus has been given to the different ways of thinking, feeling and behaving in different cultures; different values that direct people in a society to selectively attend to some goals and to subordinate to others and to language which is one of the most obvious markers of culture. Globalization brings people of different nationalities together and they more and more often have to live and work in different cultures. Getting a better understanding of these cultures improves and facilitates cross-cultural communication. However, people should not only be made aware of the differences among cultures but also of the numerous barriers that prevent effective cross-cultural communication i.e. ethnocentrism, prejudices, stereotypes, non-verbal communication, language and lack of tolerance.